

„Roma caput mundi” = „Roma cauda mundi”

Monica Kurzel-Runtscheiner:

Töchter der Venus.

Die Kurtisanen Roms im 16.
Jahrhundert.

C. H. Beck, München, 1995.
348 old.

Az 1526-27. évi római népszámlálás adatainak elemzése — az 55 000-es lélekszámú város lakosságának kb. 10%-át tették ki a prostituáltak — kiválóan szemlélteti a „Roma caput mundi” ismét szolás és annak elferdített változata, „Roma cauda mundi”, közti párhuzam létjogosultságát: a 16. század Rómája valóban egyidejűleg volt a keresztény világ és a világprostitúció fővárosa.

A reneszánsz Róma, Firenze és Veneza sikeres heterái régóta izgatják a kor iránt érdeklődő szerzők fantáziáját, a téma irodalma rendkívül gazdag. Monica Kurzel-Runtscheiner fiatal bécsi történész nő munkája ennek ellenére egészen új színfoltot jelent e publikációk sorában, mert *történeti forrásanyag*on és levéltári kutatásokon alapszik. A korabeli szórakoztató irodalom, főként Arentino, Bandello és Delicado novelláinak és komédiáinak kedvelt szereplői voltak a kurtizánok. Az 1880-as években L. A. Ferrai, Antonio Bertolotti, Arturo Graf és Vittorio Cian adtak közre egyes résztémákat érintő dokumentumokat. E források tudományos feldolgozását Umberto Gnolis publikálta 1940-ben a „Cortigiane della Rinascenza” című cikksorozatában. Az azóta megjelent munkák, beleértve az utóbbi két évtized monografikus feldolgozá-

sait,¹ közös jellegzetessége, hogy fő forrásuk a 16. századi szépirodalom, szerzőik szinte kritika nélkül átvették elődeik nézeteit, egyikük sem dolgozott eredeti forrásokkal. Kurzel-Runtscheiner négy évet töltött római levéltárakban, főként a 16. század bírósági dokumentumai, adólistái és az ún. „avissi”-k² tanulmányozásával, és könyvében sikeresen ötvözi e kutatások tapasztalatait az eddigi publikációk eredményeivel.

Miért éppen Rómában alakult ki ez a fent említett, az első pillanatban meglepő kettősség? A szerző jó érzékkel tapint rá a lényegre: a pápai kúria a korabeli európai udvartartások leggazdagabbjai közé tartozott. Fényét mégis erőteljesen beárnyékolta a férfiak kizárólagossága. Róma Európa tehetséges, karrieréhes és művelt férfainak gyűjtőpontjává vált. A cölibátus intézménye azonban a III. lateráni zsinat óta egyértelmű előírásnak számított. A római kurtizánok az így keletkezett űrt töltötték be, és átvették az uvarhölgyek szerepét, nemcsak szexuális, hanem *kulturális értelemben is*. Nem véletlen, hogy a „cortigiana”/„curialis” szó a 15. század végéig udvarhölgyet jelentett. 1498-ban tűnik fel a „tisztességes kurva” értelmezés.

Kurzel-Runtscheiner művén végighúzódik a kronológiai és a tematikus

¹ Masson, Georgina: Cortigiane italiane del Rinascimento. Roma, 1981.; Larivaile, Paul: La vita quotidiana delle cortigiane nell'Italia del Rinascimento. Milano, 1983.; Lawner, Lynne: Lives of the Courtesans. New York, 1987.

² A követségeknek írt heti tudósítások, a modern sajtó elődje.

szerkezet kettőssége. A következő korzakokat különíti el a szerző:

1. A 15. század vége és a 16. század eleje a római kurtizánok aranykora. A kereszténység történetében egyedülállóan pozitív a szexualitás megítélése. A klasszikus görög és római irodalom hatására szalonképes témává és kultúrát hordozó elemmé válik az erotika, megszűnik a homoszexualitás tabu jellege. Amíg a papság az előző évszázadokban a konkubinátussal játszott a cölibátus intézményét, most a kurtizánok lépnek ebbe a szerepkörbe: az egyház számára elfogadhatóbb, ha papjai heti néhány alkalommal felkeresik „Vénusz lányait”, mint a konkubináikkal való, a házasságra emlékeztető tartós együttélés. A kurtizánok a társadalom felső rétegeinek elismert tagjai, szabad bejárással rendelkeznek a pápai udvarba. Számatalan püspök, érsek, VIII. Ince és VI. Sándor pápa ismeri el közös gyermekeik legalizálásával a hozzájuk fűződő viszonyt — VI. Sándor maga is egy ilyen „törvénytelen” kapcsolatból származik. Egy korabeli gúnyirat szövege jól érzékelteti a kor egyházi funkcionáriusainak a szexualitáshoz való szabad viszonyát: „Azt szeretném, ha a püspökök megtanulnák, hogy a tulajdonképpeni kötelességeik fontosabbak a világi hatalomnál és a nagyvilági élvezeteknél. Ami a papokat illeti, feleséget adnék nekik, hogy ne a kurvákhoz járjanak, és a szerzeteseknek kurvákat adnék, hogy megszűnjenek minden férjezett nő férjének és minden nős férfi feleségének lenni.”

2. A „Connétable de Bourbon” zsoldosainak 1527. évi „Sacco di Roma” néven ismertté vált bevonulása és az ezt követő anarchia véget vet az aranykornak. A kurtizánok továbbra is ragyogó karriert futhatnak be, de

társadalmi helyzetük, foglalkozásuk „tisztességes” jellege többé nem támadhatatlan. V. Pius, XIII. Sixtus és VIII. Clemens pápák rendeleteikkel egyre inkább szűkítik mozgásterüket: először megtiltják a státusszimbólummá vált kikocsikázást. Majd a Vatikánnal határos városrészekből kell elköltözniük, később egy külön városrészt (Hortaccio) jelölnek ki számukra. Egyre szigorúbbá válnak a kerítésért járó büntetések. Kikorbácsolás vagy kiutasítás jár az anális közösülésért, a papokkal vagy nős férfiakkal való kapcsolatért. Egyre gyakrabban „vendégeskednek” a kurtizánok Róma börtöneiben, befolyásos pártfogóik azonban többnyire kimentik őket. Mindennapi munkájuk végzéséhez rendszeresen át kell lépniük a törvényesség határait, tevékenységük „kriminalizálódik”, társadalmi státusuk perifériussá válik.

3. A század végétől egyértelműen az ellenreformáció uralkodik. Az egyház kemény szankcióval eléri, hogy a papság nagy része nem meri többé igénybe venni a kurtizánok szolgáltatásait: a többség lemond a kulturális többletszolgáltatásról és titokban, a „normál” prostituáltaknál éli ki szükségleteit. Róma azonban a 17. században is a prostitúció fővárosa marad.

A szerző által felállított tematikus keresztmetszet a következő súlypontok köré rendezhető:

Ügyfelek

Természetesen nemcsak a papság soraiból kerültek ki a kurtizánok ügyfelei. A város nemesemberei, bankárai, kereskedői és művészei, az itt állomásozó zsoldosok szintén előszeretettel keresték fel „Vénusz lányait”. A híres kurtizánokkal való kapcsolat a felső rétegekhez való tartozás *státusszimbó-*

lumává vált. A kurtizánok a város „nevezetességei” közé tartoztak, egy valamit magára adó idegen számára kötelező „attrakciónak” számított a náluk tett látogatás. Kurzel-Runtscheiner mindenekelőtt két réteggel foglalkozik behatóan: egyrészt a semmiben mértéket nem ismerő reneszánsz grand-seigneur típusával, másrészt azokkal az egész Európából ide özönlő fiatalemberekkel, akik a pápai udvarnál való szolgálatban keresték társadalmi felemelkedésük egyetlen lehetőségét.

Szolgáltatások

A reneszánsz művelt embertípusát nem elégítette ki önmagában a nemi aktus gyors élvezete, hanem a szexuális, kulináris és intellektuális élvezetek tartós kombinációjára törekedett. A tisztességes feleségeknek semmi esélyük nem volt arra, hogy ezeknek az elvárásoknak megfeleljenek, mivel a 16. század római szokásjoga tiltotta a nyilvános lakomákon és rendezvényeken való részvételüket. A házasság intézményének célja kizárólag a társadalmi rang megőrzése és ennek megfelelően az utódok nemzése volt. A tisztességesség egyik alapkritériumának számított, hogy a nő nem adhatott kifejezést szexuális örömeinek. A férjeknek így többnyire eszükbé sem jutott, hogy az erotika gyönyöreit feleségük ölében keressék. Kellemes és művelt társaságban élvezni a jó étel és a jó bor, az európai udvari élethez elengedhetetlenül hozzátartozó zene és tánc örömeit, és időközben a szíve hölgyével visszavonulni, mindez csak a kurtizánok házában vagy társaságában volt elképzelhető. A kulturális keretfeltételek vonzerejét bizonyítja például Tullia d’Aragona esete, aki ugyan egyértelműen nem tartozott a legszebb

kurtizánok közé, mégis a legsikeresebbek között tartották számon, mivel rendkívüli filozófiai és irodalmi műveltsége folytán háza a város értelmiségének rendszeres találkozóhelyévé vált. Versei és a „Párbeszéd a szerelem végtelenségéről” című írása az utókor számára is fennmaradt. A legtöbb kurtizán műveltsége ugyanakkor meg sem közelítette ezt a szintet.

Az előkelő hetérák társasága iránti nagy keresletet magyarázza az a tény is, hogy Róma a karnevál időszakán kívül nem tudott más szórakozási lehetőséget kínálni. Rendszeres társasági élet csak a kurtizánok házaiban és városkörnyéki szőlőkertjeiben folyt. Törzsvendégeik és azok baráti köre ide szinte mindig szabad bejárással rendelkezett. A városba érkező idegen számára is itt kínálkozott a legjobb lehetőség társadalmi kapcsolatok keresésére. Mindebből természetesen következik az is, hogy egy kurtizán házában felkeresése nem vonta feltétlenül maga után a szexuális kapcsolatot.

A kurtizánok kínálta élvezetek nem tartoztak az olcsó mulatságok közé. Az egy éjszakáért kirótt tarifa 1–4 scudo között mozgott. Ha ezzel összevetjük, hogy a pápai gárda jól megfizetett zsoldosai havi 3,5 scudót kerestek, egy a pápa szolgálatában álló vezető hivatalnok (pl. kamarás) évi jövedelme körülbelül 100 scudót, egy jómódú kereskedő 200–300 scudót tett ki, könnyen megérthetjük, hogy a „Vénusz lányaival” való érintkezés státusszimbólumát a jómódúak is csak alkalmilag engedhették meg maguknak. Társaságuk rendszeres élvezete a gazdagok kiváltságává vált (a társadalmi hierarchia csúcsán 20 000 és 120 000 scudo közti évi jövedelmükkel az érsekek és bankárok álltak). Aki megengedhette

magának, egy általában az egyedi árnál kedvezőbb havi „átalány” fizetése ellenében lefoglalta magának a hét egy vagy több napját. A forrásokban gyakran tűnnek fel utalások arra is, hogy e „havi bérlet” díját és szolgáltatásait baráti körök tagjai egymás között felosztották, mivel külön-külön nem tudták volna azt megfizetni.

A kor szexuális szokásait illetően kizárólag a korabeli szépirodalomra támaszkodhatunk. Kurzels-Runtscheiner megkísérli a részben az antik irodalomtól átvett toposzok mögött a valóságot megközelítő legfőbb tendenciákat kiolvasni. A kurtizánokkal szembeni legfőbb elvárás a szexuális öröm kimutatása, az aktív kezdeményezőkészség, a kísérletező fantázia és a kielégíthetlenség látszatának keltése jelentette. A könyv széles teret enged az ezt alátámasztó idézeteknek és azoknak a forrásokra támaszkodni nem tudó feltevéseknek, amelyek a kurtizánoknak a szexualitáshoz való személyes beállítottságát igyekeznek rekonstruktálni. A munka behatóan foglalkozik az anális közösülés témakörével: a görög pederasztia mintájára főleg az egyházi főméltóságok különösen kedvelték ezt a „főpapi szerelemnek” nevezett technikát. A biszexualitás széles körű elterjedtségére a szerző Macchiavelli és Vettori levelezéséből hoz meggyőző idézeteket.

Társadalmi státus

A szerző 50–100 secundóra becsüli a kurtizánok átlagos havi jövedelmét. Ez az összeg lényegesen alatta marad a korabeli szórakoztató irodalomban megjelenő számokat többnyire kritikátlanul átvevő eddigi munkák megállapításainak. „Vénusz lányai” azonban ezzel az összeggel is a társa-

dalmi piramis középmezőnyének felső rétegeihez tartoztak. A kurtizánok pályafutása körülbelül 15 éves korukban kezdődött, 20. életévük körül érték el pályájuk csúcsát, 25-30 évesen viszont már kiöregedtek (a 16. században 50 évesen az ember már aggastyánnak számított), tehát viszonylag rövid idő alatt kellett az életre szóló anyagi biztonságukat megteremteniük. Megtakarított pénzüket ezért igyekeztek biztonságot nyújtó ingatlanokba (házak, szőlőskertek) átmenteni. A vállalkozószelleműbbek tőkéjüket forgatták, elsősorban privát hitelüzleteken keresztül: ennek legelterjedtebb formái a hivatásos zsidó uzsorások 18–24 %-os kamatú ajánlatainál lényegesen kedvezőbb „censo”³ és „compagnia d’offizio”⁴ voltak. A források tanúsága szerint Lucrezia Galetta alias „la Luparella” ügyes hitelüzleteivel akkora vagyona tett szert, hogy 1560-ban a francia király egyik legnagyobb hitelezőjeként tartották számon. Sokan illegális „mellékfoglalkozások” — főként kerítés és játékszalonok üzemeltetése — segítségével egészítették ki jövedelmüket. Egy kurtizán társadalmi megbecsülése elsősorban szeretői társadalmi helyzetének függvénye volt. Társadalmi súlyuk és befolyásuk kiváló mércéi azok a rendezvények, ahova rendszeresen meghívták őket: elég egy pillantást vetnünk a rendezők és vendégeik társadalmi rangjára. Rövid idő alatt szerzett és gyakran labilis társadalmi státusukat igyekeztek a nyilvánosság előtt minden lehetséges eszközzel bizonyítani. Kurzels-Runtscheiner írásának az

³ 7–10%-os kamatú hitel ingatlanbiztosíték fejében.

⁴ 12%-os kamatú hitel, biztosíték; jól megfizetett hivatal a pápai udvarban.

ezekre a státusszimbólumokra vonatkozó fejezetei a munka legalaposabban kidolgozott részét képezik. A társadalmi rang „kirakatba helyezésének” leggyakoribb formái a következők voltak: egy gazdagon berendezett ház⁵; város környéki szőlőskertek; exkluzív ruhák és ékszerek; saját vagy rendszeresen bérelt kocsi⁶; több főből álló személyzet, ebből legalább egy mór szolga; könyvek és egzotikus állatok.

A 16. századi római kurtizánok életében a gyors felemelkedés és a magas társadalmi elismertség lehetősége a kiszolgáltatottság rendszeresen visszatérő szituációival párosult. A pápai udvarban lejátszódó politikai pálfordulások kihatásaira már utaltunk a fentiekben. A legnagyobb veszélyt mégis az jelentette, hogy a korabeli konfliktuskezelés legelterjedtebb módja az erőszak volt. „Vénusz lányai” nap mint nap ügyfeleik féltékenységi és rivalitási viszonyainak hálójában fejtették ki tevékenységüket. Nem meglepő tehát, hogy a szerző a rájuk vonatkozó bírósági akták tanulmányozása során rendszeresen találkozott a nemi erőszak, a brutális összeverés, az arcvágással való elcsúfítás és a gyilkosság eseteivel, így azután a kurtizánok többsége egészen fiatalon irattatta meg az első végrendeletét. VIII. Károly francia csapatainak 1494-es nápolyi bevonulása után Itáliában

⁵ Mivel a 16. századi Róma a mai fogalmaink szerinti utcaneveket nem ismerte, tájékozódási pontként a nemesek és egyházi főméltóságok palotái szolgáltak. Jellemző módon gyakran találkozunk a forrásokban ebben a funkcióban a kurtizánok házaival.

⁶ A kocsi a 16. században jött divatba. Rómában körülbelül ugyanazt a luxust jelképezte, mint Velencében a gondola.

villámszerűen elterjedt a szifilisz.⁷ Ettől kezdve ez a betegség jelentette a prostitúció minden formájában a legjelentősebb szakmai kockázatot. A „franciakór” áldozatai között nem kis számban találkozunk az egyház képviselőivel. Ezért is érdekes Kurzel-Runtscheiner megfigyelése, mely szerint e kór korabeli megítélésénél hiányzott a szokások „isten büntetése” jelleg, a bűnösöket a keresztény világon kívüli keresték.⁸

Egyéni életutak

A 16. században a nők számára két lehetőség kínálkozott a tisztességesség keretein belül, ha a mosónőként, csaposlányként, szolgálóként vagy napszámosként való reggeltől estig tartó robotolást és a nyomort el akarták kerülni: egy jó házasság vagy a kolostorba vonulás. Ezek az utak azonban csak a hozománnyal rendelkezők számára álltak nyitva. Rajtuk kívül a felemelkedés egyetlen reális lehetőségét a prostitúció jelentette. A kurtizánok többsége ennek megfelelően az alsó rétegekből vagy azokból a középrétegekből származott, ahol a család vagyona csak az első leánygyermek/ek kiházásítására volt elegendő. Gyakran nem jószántukból választották ezt az utat, hanem szüleik kényszerítették őket erre a pályára: nem ritka az az eset, amikor az anya azzal teremti meg 13–15 éves lánya jövődó pályájához és ezáltal a család megélhetéséhez szükséges alaptőkét, hogy jó pénzért eladja gyermeke szüzességét. Szerencsés esetben ez az első ügyfél megnyitotta a leányzó számára a felső

⁷ Innen a „franciakór” elnevezés.

⁸ A 15. század végén például a Spanyolországból elűzött és Itáliába menekült zsidóknál.

körökbe vezető utat, és így az átlagos prostituáltak közül a kurtizánok közé emelte. A prostitúcióhoz vezető másik legelterjedtebb motivációnak a zátonyra futott házasságból való menekülés számított. Figyelemre méltó a szerző azon megfigyelése is, mely szerint a kurtizánok jelentős többsége Itália más városából, Spanyolországból, Európa különböző térségeiből, s nem Rómából származott.

A források nem legendóek ahhoz, hogy lehetővé tegyék egy-egy kurtizán teljes életútjának felrajzolását. Kurzel-Runtscheimnek ez két esetben sikerült: Ambrosia de Pironibus pályája az „aranykor”, Maria Fasarga sorsa a hanyatlás időszaka egy-egy tipikus képviselőjének életébe ad betekintést.

A szerző forrásokkal bizonyítja, hogy az az elterjedt nézet, mely szerint a kurtizánok többsége tartalékai felélése után nyomorban fejezte be életét, nem felel meg a valóságnak. Jelentős részüknek sikerült időben megházasodnia (magas hozományukkal jó partinak számítottak) vagy kolostorba vonulnia. A tehetségesebbek üzleti vállalkozásaikkal továbbra is megőrizték önállóságukat.

A 16. századi Európa embere világképeinek magától értetődő része az istenben való hit. A kurtizánok esetében sem volt ez másképp. Foglalkozásukat

azonban nem tudták volna nap mint nap elkövetett „bűnök” nélkül gyakorolni. Az isteni megbocsátás és feloldozás megvásárolhatósága (búcsúcédulák, zárandoklatok, misék mondattása, szegények megfizetése, azért, hogy önostorozással mossák fehérre megbízóik lelkét) általánosan elfogadott kiutat jelentett ebből a kelepceből. A leggazdagabb kurtizánok (a nemes emberekhez hasonlóan) végrendeletükben rendelkeztek a haláluk után felállítandó sírkápolnák létesítéséről és sírköviük szövegéről. Ezek közül sajnos egyetlen egy sem maradt fenn, mert az 1590-es években VIII. Clemens pápa felkutatattatta és eltávolíttatta őket.

Kurzel-Runtscheiner munkája egy alapművel gazdagítja a 16. századi Itáliára vonatkozó társadalomtörténeti szakirodalmat, és kiváló példát kínál a feminista ihletésű történetírás credményességére.⁹

Fischer Lajos

⁹ A feminista ihletésű történetírás megítélésére vonatkozóan lásd: Feminizmus és történetírás. Beszélgetés Susan Arpaddal. AETAS 1993/4. 134-138.; illetve Freist Dagmar: Zeitschriften zur Historischen Frauenforschung. Ein internationaler Vergleich. Geschichte und Gesellschaft 1/1996. 97-117.